

KÉT XVI-İK SZÁZADBELI ROMÁN NYOMTATVÁNY.

(Egy melléklettel.)

A m. n. múzeum könyvtárának igazgatósága szerencsés kézzel gondozza az ország kincsházában a magyarországi nemzetiségek kincseit. Így pl. a XVI. századbeli román nyelven nyomtatott könyvek elsejét és utolsóját is a m. n. múzeum könyvtára szerezte meg. Ez a két könyv, a KORESI-féle Evangheliar és a Paliia, Mózes két könyvének fordítása, a román filológia alapköveit alkotja. Igaz ugyan, hogy a KORESI-féle könyv nem egykorú fordításnak gyümölcse, de másrésről tény, hogy a Paliia fordítása egykorú és HELTAI Gáspár bibliafordítása alapján készült. Ezen könyvekkel idáig többen foglalkoztak, de miután mai napig sincsenek kellően jelezve és megmagyarázva, bátor vagyok őket bibliografiai szempontból közelebről leírni.

I.

Az elsőt, a KORESI-féle könyvet: «Evangheliar românesc», amely Brassóban 1560—61-ben jelent meg, csak egy hiányos példányban ismertük. Ezen példány a bukaresti román akadémia tulajdona, ERBICEANU és TIMUŞ argesi püspök fedezte föl a Ciolanul román kolostorban 1888-ban és a püspök 1889-ben átírva, a román egyházi könyvek nyomdájában ki is adta, de hiányosan. Hiányzik belőle a 8—10 és 229 lap. Ilykép sem e kiadás, sem a «Bibliografia românescă» I. kötet 10. sz. alatt való leírása nem volt teljes és nem volt végleges. Ezen a bajon segít most a m. n. múzeum példánya, amely a R. M. K. II. 85. sz. alatt található. E példány e Csernekhegyi gör. kath. kolostor (Bereg m. Munkács mellett) tulajdona volt még 1781-ben a kolostor könyveinek lajstroma szerint, a m. n. múzeum tulajdonába pedig csak 1893.

április hó 20-án, mint adomány jutott. A példány rendkívül szép és tiszta; alig található benne néhány vízfolt, de viaszfoltoktól teljesen mentes. Nem is látszik, hogy lett valaha használva, kivéve 1834-ben, mikor még a kolostorban volt. Akkor egy román pópa, GIRASII Roman, a husvét napján olvasandó evangéliumba (János f. I. v. 1—19.) a szünetjegyeket beírta, mert az Úr akaratára szerint husvét napján az evangéliumot a világ összes nyelvén kellett hirdetni. Ez a pópa a kolostorban volt fogoly és 1834-ben épen a második évet töltötte be itt.

GASTER Mózes, londoni főrabbi, aki jobban érti a román irodalmat, mint a román nyelvtudományt, GRÖBER Grundriss der rom. Philologie c. művében¹ a KORESI-féle Evangéliumról szólva, így ír: «Ein unvollständiges Exemplar ist jetzt im Besitze der rum. Akademie. Ein andres *vollständiges* (én huztam alá) Exemplar dieses äusserst seltenen Buches ist voriges Jahr von mir im National-Museum in Budapest entdeckt worden». E közben megjelenik a «Bibliografia românescă» első kötete, amely nem ismeri sem a n. múzeum példányát, se pedig GASTER jelzését. GASTER után haladva, Mario ROQUES 1906-ban Párisba hozatja a KORESI evangheliáriumot a Paliia-val egyetemben és az evangheliumos könyvről 1907-ben a «Romania»-ban egy érdekes «mélange»-ot tesz közzé. 1907-ben, ezen két hiradásról mit sem tudva, került a kezembe a könyv, mert előbb nem volt alkalmam a m. n. múzeum kincseit látni és tanulmányozni. Tehát az én fölfedezésem is önállóan történt.

A mű leírása a «Bibliografia românescă» I. kötetének 43. lapján a következő: «Un volum in folio de 246 foi, grupate în 32 caiete de câte 8 foi afară de caietele 1, 14, 23, compuse din câte 7 foi, 29 din 4 și 31 din 3 foi, cu signatura cirilică (ã—ãã), pe prima și pe ultima față a fiecărui caiet, jos la mijloc. Caietele 4 și 9 sunt fără signatură; caietul 11, din eroare poartă în-senmarea 11̃ (12). In c. 14 foaia a 2a trebuie pusă înaintea precedentei care are signatura. Este tipărit cu negru și cu roșu, cu

¹ II. Bd. 3. Abteil. 1901. 266. l.

cíte 24 și uneori 25 șire pe pagină». Ezen leírás nem volt végleges, mert a példány hiányos volt és így a «Bibliografia românescă» szerkesztői nem tudtak egész jól eligazodni. A mi múzeumi példányunk után Mario ROQUES kezdte a hibákat javítgatni és magam is láttam a «Bibliografia» hibáit, amely különben igen szép és érdemes mű, és így kénytelen vagyok ezeket a mi *teljes és egyedüli* példányunk alapján a következőkben leírni.

A KORESI evangeliár-ja 252 és nem 246 lapból áll, amelyek 32 ívben vannak beillesztve. Az iverk mind kvaterniók, kivéve a 30 és a 32 ivet, amely ternió. Az iverk számozása cyril betűkkel van jegyezve. Rosz jelzést találunk a 11 ívben, amely hibásan $\bar{\text{I}}\bar{\text{B}}$ és nem $\bar{\text{I}}\bar{\text{A}}$ -val van számozva. A 24-ik ívtől kezdve a számozás megint téves, mert $\bar{\text{K}}\bar{\text{R}}$ és nem $\bar{\text{K}}\bar{\text{D}}$ kezdődik, úgy hogy a 32 ív nem $\bar{\text{A}}\bar{\text{B}}$, hanem $\bar{\text{A}}\bar{\text{A}}$ -val végződik. Csupán a 9-ik ív nincsen megszámozva. A 14-ik ívben a számozás a második lapra került, ami tévedésbe hozta a «Bibliografia» szerkesztőit, akik e két lapot át akarják cserélni, erre pedig nincsen szükség, mert a szöveg nem engedi, az ív csak így helyes. Minden evangelista előtt találunk egy teljes tiszta lapot. A könyv fekete és piros festékekkel van kinyomatva. A kezdőbetűk egyszerűek. A címlap hiányzik. Ennek az okát nem lehet tudni. Talán nem volt KORESinek kész román címlapja és BEGNER brassóvárosi tanácsos nagyon sürgette a könyv megjelenését. Máskülönben a munka nagyon szép és rendezes. A sajtóhiba nagyon kevés. A sorok száma laponként 21 és 25 sor közt ingadozik, a leggyakoribb 24—25 sor. Az egyes evangéliumok következőképen vannak megosztva: MATHEUS 1—9. ív harmadik lapjáig, MARCUS 9 ív 5 lapjától 14 ív 6 r. oldaláig, LUCAS 14 ív 8 r. lapjától 23 ív 6 r. oldaláig és JOANNES 23 ív 8 r. lapjától 32 ív 6 r. lapjáig. Minden egyes evangélium kezdetén a lap diszes homlokzattal van ellátva, amely rendszeren az első román nyomatok — MAKARIE művei — után lett alakítva. A betűk nagyon szépek, de ott, ahol KORESinek emlékezetébe jutott a szerb-írásdivat, ott rendszeren azt vitte át a román írásba, amikor pedig hiányoztak az egyes betűi, igen ügyesen segített magán. Nem tekintette soha az egyes betűk hang-értékét, hanem prak-

tikusan dolgozott. Minthogy a román $\Psi = \text{g}$ és $\Lambda = \text{n}$, in hangozatra kellett betű, ezeket ő úgy állította elő, hogy a Ψ közép-szarvát letörte, azért a Ψ alakja a nyomtatványokban nem azonos az irott Ψ -vel, mert a két jegy alapja különböző, még pedig a nyomtatott Ψ kétszer olyan bő, mint az irott Ψ . Az Λ jegyet nem képezte sem A - sem A -ból, hanem X -ből, amelynek felső két szarvát letörte. Ez a két betű könnyen észrevehető, mert az operációt nem tudta KORESI olyan pontosan csinálni, hogy a betű testét meg ne sértse. Ezek pusztá szedői fogások, amilyeneket minden ügyesebb szedő elkövethet.

II.

A második könyv a szászvárosi román Palia, amely 1582. jelent meg és MÓZES két első könyvét tartalmazza. Ebből a könyvből GASTER MÓZES csak a CIPARIU-féle példányt ismerte és a budapestit, amelyről az említett mű 272 lapján ezeket írja: «Von diesem äusserst seltenen Buche, bisher nur in einem Exemplare bei CIPARIU bekannt, habe ich ein zweites vollständiges in Nationalmuseum in Budapest entdeckt». Evvel nem nagyon szerencsés GASTER,¹ mert a pesti példányt ROMÁN, volt egyetemi tanár, ALEXICS és mások is használták, csak a «Bibliografia românească» szerzői nem tudtak róla. A múzeumi példány sem teljes, épen úgy mint a többi.

Így például a gyulafehérvári BATTHYÁNY könyvtárban levő példány, meg a román akadémia példánya, melyhez sógorom, OLÁRIU facseti főesperes, révén jutott. Úgy látszik, hogy a véletlen azt akarta, hogy a pesti példány legyen a legteljesebb,² mert ebből csak az első lap hiányzik és a 19 ív 5 és 6 lapján gonosz kéz letépte a bal sarok egy részét. Ezt már én kijavítottam a

¹ Jegyzet: Erről a könyvről már 1879. adott egy kis értesítést DEUSULIANU Miklós a Magyar Könyvszemle 157. és 158. lapján. Ez az első bibliografiai ismertetés, mely tartalmi szempontból hiányos.

² Időközben a román akadémia szert tett egy teljes példányra, amelyre HODOS N. Nagyváradon a ZSIGA-féle alapítvány könyvtárában akadt és így a bukaresti példány idáig *unicum*.

pesti példányban a gyulafehérvári példány alapján. Az összes példányokból, kivéve a pestit, hiányzik a bevezetés egy lapja, mely nem a második, amint a «Bibliografia românească» szerzői mondják, hanem a harmadik, mert a bevezetés egészen másképen volt berendezve.

A n. múzeum példánya R. M. K. II. 185. sz. alatt található; hogy került ez a példány a múzeum könyvtárába, azt mutatja egy kis latin írás, az első kötéstábla belső lapján, amelyből kitűnik, hogy ez a példány valaha a tudós MOLNÁR János tulajdonában volt, aki a XVIII. század végén németül egy remek román nyelvtant írt, amely két kiadást látott. A jegyzet a következő: «Praesentem Sacrum Librum Biblia Valachico Idiomate Typis editum, inter antiquitates non mediocriter numerandum, Inclytae Regni Hungariae Crebri Bibliothecae dono offero. 26ta Mensis July 1814. Joannes Molnár nobilis de Müllersheim, Doctor et pub. ord. Professor morborum in lyceo academico Claudiopolitano».

A «Bibliografia românească» ezen művel az I. kötet 93—97. lapjain foglalkozik. A leírás a következő: «Un volum în folio de 164 foi: 6 foi nenumerate și 158 grupate în 19 caiete decite 8 foi (quaterniuni) și unul, la sfîrșit, de 6 foi (terniune). Cele 19 caiete au signatura cirilică obicinuită, care însă se repetă pe f. 2—4 și este însoțită de cifrele romane i—iiii (ai, ai, ai, ai, ai—ă). E tipărit într-o singură culoare, cu 21—27 rânduri pe pagină, cu niște caractere groase, amintind pe cele mari din Psaltisea slavoniască dele 1577.» A leírás nem felel meg teljesen a valóságnak, mert a könyv nem 164 lapból, hanem csak 159-ből áll, nem különben 20 és nem 19 ívből. Az iverk alakja a következő: 1—10-ig kvaternio, 11 duernio, 12—19 kvaternio és 20 duernio + 1 lap, tehát a 20 ív 5 lapból áll. Az iverk előtt találunk egy bevezetést, amely egy nem számozott ternióból áll. A számozás pontos, a kvaterniónak első négy lapját még római számmal is jelezték a cyril betűk mellett, hogy ne lehessen őket összetéveszteni. Mózesnek első könyve a 12 ívig terjed, a 12 ívvel a második könyv kezdődik és a 20 ív 5 lapján ér véget.

A pesti példányban található lapnak szövegét a mellékleten hasonmásban közöljük.

Ebben a szövegben elősorolják a fordítók MÓZES öt könyvének rövid tartalmát és kimondják, hogy az ótestamentumból csak MÓZES két első könyve jelenik meg mostanában román nyelven. A fordítást állítólag görög és szerb könyvekből csinálták.

Legtöbb a zavar a bevezetést illetően.

A baj az, hogy az összes példányokban a bevezetés 6 lapja, mert ez a nem számozott első ternió-iv, össze van keverve. A «Bibliografia Românească», mint már említettük, tévesen állítja, hogy a bevezetés második lapja pusztult el az ismert példányokból. Valójában a 3. lap hiányzik. Nem úgy a múzeumi példányban, mert ebből csakis az első lap hiányzott, amelyet könnyű volt fototipiai másolattal pótolni.

Az első lap rektója üres, a verzója pedig tartalmazza homlokzat díszítésként a BÁTTHORY család címerét és utána a szöveget, mely szerint az Isten jó és érdemes kegyelméből BÁTTHORY Zsigmond erdélyi fejedelem, valamint a nagy urak tudtával és akaratával a román szent egyház felépítésére rendezték ezen könyveket.

A második lap rektója nagy betűvel és következő szavakkal végződik: *Αναστα ε παρτε παλιει δε ΑΝΤΥΝΙΑΜΟΣ*. E lap két oldalán elősorolják a fordítók a szentírás összes könyveit egy szláv eredeti szöveg alapján, amely némileg különbözik az 1688-ik bukaresti biblia alakjától és a vulgatával sem azonos. Nagyon sajnálom, hogy idáig még nem tudtam megtalálni az eredeti példányt, amelyből fordítottak.

A harmadik lap, amely eddig ismeretlen volt és amelyet a budapesti példány nyomán kiadtam, kis betűvel a következő szavakkal kezdődik: *ден ачѣстѣ тоѣте нѡѣ моѡте кѡре нас ѣпнѣ ан дѣварѣ мѣнѣскѣ* (= ezen összes könyvekből nem sok jelent meg román nyelven). Itt röviden jelezik a fordítók MÓZES öt könyvének tartalmát.

A negyedik lap megint kis betűvel és folytatólagos szöveggel kezdődik, ezt a lapot tekinti a «Bibliografia românească» a kezdő, illetve harmadik lapnak, még pedig tévesen, mert ez a negye-

рнубѣць лѣѡ порѡнчѣ ѡфа шн луннчѣ дѡнѣсѣѡ .
 Лекѣа сѣрѣ шннѣ прѣоѡцѣа лѣцѣѣн вѣсн, слѡжбѣ
 лѣвнцнлорѣ жнртвеле шн ѡлте слѡво снн дѣгрѣ
 шѣлѣ дѣ ѡфѡрж , шн ѡлте лѣцн дѣ дѣ ѡфѡрж .
 Чнелл ѡ жнкарѣ шѡѡсѣ прѡрѡкѣ сѣрѣ маннчѣ
 самѣ шннѡмтрѡѡ фннлорѣ лѡ ѡлѣ , шн ѡлѣ лѣвнчѣ
 ннлѡ, дѡпачѣ, дѣскжлѣкарѣ шн сзлашеле фннлор
 лѡ ѡлѣ лѡѡстннѣ , шн рзндоѡ чѣв жрѡлѡн , шн жѣ
 мѣтерѣ нѣсѡделор мѡцѡра хананѡлѡн, лнтрѣкѣ
 ре нѡсѡлѡдѣ ѡфѡстѣ шн ѡс навннѣ нѡ Кѣ
 лѣсѣ : сѣрѣсѣ лнжж шн моѡтѣ лѡѡтарѣ лѡ ѡлѣ
 жн ѡлѣноѡ лѡ дѡнѣсѣѡ шн лѡ шѡѡсѣ шн пенѣѡ
 ѡчѡлѣ шн вѡтжнлѣ пернрнлѣ лорѣ моѡтѣ , лзнгж
 ѡчѣстѣ гѡрж прѡрѡчѣа лѡ вѡлѡ прѡрѡкоѡѡ , нѡмѡ
 роѡ сзлашелорѣ шн лѡсѡрелорѣ оѡндѣѡ дѣскжлѣ
 кѡлѣтѣ глѡѡтѣ лѡ ѡлѣ жнчѣн , м . дѣ ѡны ѡщнрѣ
 лорѣ нѡ лѡгжннн : шн чѡѡ чѣсѣѡ тѡмплѡтѣ дѣн
 ѡлѣ донлѣ ѡнѣ дѡпж ѣшнтоѡ лорѣ дѣнѣ ѣгнпѣ
 пѡнж лѡ моѡртѣ лѡ шѡѡсѣн . :— ||
 Фѡрѡзѡсѡнѣ : жнкарѣ шѡѡсѣн сѣрѣ дѣ нѡзѡвѡ
 чѡѡтѣ лѣцнлѣ шн порѡнчнлѣ чѣ ѡфѡстѣ дѡтѣ
 шн порѡнчнчѣ дѡнѣсѣѡ прѣ шѡѡсѣн пѡрннцнлорѣ
 ѡфннлорѣ лѡ ѡлѣ . кѡзпѣнтрѡ нѣсѣсѡцѣа чѡѡцн
 кѡзѡрж шн мѡрнрж лнпѡстѣѣ кѡрнн ѣшнсѣ дѣн
 ѣгѡпѣтѣ , шн лѡ шѡѡсѣн фѡн гѡрж дѣ нѡзѡлѡвж
 ѡпрѡчѣтн фннлорѣ ѡчѣлѡра , чѣ дѡнѣсѣѡ пѡрннцн
 лорѣ лорѣ порѡнчнсѣ , кѡѡ сѣсѣ по мѣнѣсѣкж прѣ лн
 сѣ шн ѣн шн сѡцѣѣ лѣцѣа дѡнѡлѡн :—

A Pallia (Szászváros, 1582) eddig ismeretlen 3. levele. (Hátlap.)

